

Med humanizmom in reformacijo

Spor Erazma Rotterdamskega in Martina Lutra o svobodni volji

Aprila leta 1524, tri leta po tistem, ko je pred mestnimi vrati Wittenberga zažgal bulo papeža Leona X. o izobčenju,¹ je Martin Luter pisal Dezideriju Erazmu Rotterdamskemu in mu priporočil, naj ostane to, kar je vedno bil, namreč neopredeljeni "gledalec" spora med katoličani in reformatorji: »Odlični Erazem, (...) želim ti, naj ti Gospod dà duha, vrednega tvojega imena, ki ti ga je podelil Gospod, in te prosim – če ne moreš pomagati na drugačen način –, da ostaneš zgolj gledalec naše tragedije (*spectator tantum sis tragoediae nostrae*) ter se ne pridružiš sovražnim vrstam. Predvsem pa ne izdajaj knjig proti meni, česar tudi sam ne bom storil proti tebi.«² A Lutru je šušljanje o Erazmovih namenih prišlo na uho prepozno, saj se je slavní humanist na prigovarjanje katoliške strani že leta 1523 odločil pisati proti reformatorjevemu nauku. Morda si je pri tem delal utvare, da je nastale razmere v tedanji razgreti teološki polemiki, prepleteni z igro moči med cesarjem, deželnimi knezi, katoliško Cerkvijo in reformatorji še vedno mogoče pomiriti z zastopanjem zmernih stališč, saj je bil kot kritičen in uravnotežen duh prepričan, da nobeno izmed skrajnih mnenj ne predstavlja polnosti resnice. Prepričan v svoje posredniške sposobnosti in v svoj ugled tako med katoličani kot reformatorji je rotterdamski humanist začel spor ne samo med dvema teološkima mnenjema, temveč, morda nehote, med dvema pogledoma na svet, humanističnim in reformatorskim.

Erazem je pri izbiri snovi za svojo disputo z Lutrom znal natančno meriti prav v jedro reforme: nasprotje med naukoma o svobodni

in nesvobodni volji.³ Knjiga *De libero arbitrio Diatribe sive Collatio* je izšla septembra 1524 v Baslu. V spremnem pismu, ki ga je vidnejšim evropskim osebnostim poslal skupaj s primerkom knjige, je Erazem s Cezarjevimi besedami naznanil svojo izbiro strani v verskih sporih: »Kocka je padla. Luč sveta je zagledala knjižica o svobodni volji.«⁴ Z vseh strani so začela prihajati laskava priznanja, eno mu je poslal celo Henrik VIII., tedaj še katoliški *difensor fidei*. A rotterdamskemu humanistu ni šlo zgolj za opredelitev lastnega stališča, temveč je s svojim spisom orisal temeljne značilnosti humanistične misli, zgrajene na kritični razumnosti, in njeno globoko nasprotje Lutrovi razumnosti vere. Razliko najbolje pokaže primerjava metod, ki sta jih pisca uporabljala. Erazem sledi kritično-objektivnemu stilu, značilnemu za javne razprave, in piše preudarno mirno, urejeno, brez ognjevitosti. Lutrov odgovor na vrženo kocko pa, nasprotno, kaže strastno prepričanje v primat izkušnje vere pred vsakršnim filozofskim ali teološkim razpravljanjem. Že na začetku novembra leta 1524 je Luter v pismu Spalatinu, kanclerju Friderika Saškega, izrazil ves svoj odpor do *De libero arbitrio*, kmalu zatem pa svojemu prijatelju in sodelavcu Hausmannu naznanil sklep, da bo Erazmu odgovoril. Vendar tega ni mogel storiti takoj: v prvih mesecih leta 1525 ga je zaposlovala polemika z nekdanjim zaveznikom Karlstadtom, nato se je moral soočiti s tragičnimi posledicami kmečkih uporov, med katerimi je bil sam na strani plemstva,⁵ naposled pa se je 23. junija še poročil z nekdanjo redovnico Kata-

rino Bora. Tako se je lahko dela lotil še le jeseni 1525. Napad na »kneza humanistov« ni bilo lahko opravilo, saj je Erazem poleg filoloških vprašanj obvladal tudi vsa pomembnejša področja filozofije in teologije,⁶ pri čemer pa je bil odvisen od tedaj nekoliko nejasnega katoliškega nauka o milosti in vlogi človekove volje. Zdi se nenavadno, a kot kaže, so teologi srednjega veka tam od 8. stol. dalje pozabili na odločitve 2. pokrajinskega cerkvenega zbora v Orangeu (l. 529) proti semipelagijancem,⁷ zato so v vprašanju delovanja milosti večinoma zastopali neosemipelagijanska stališča Viljema iz Ockhama, kar je imelo posledice tudi v Erazmovih stališčih.

Lutrovo delo *De servo arbitrio* je izšlo v latinščini v Wittembergu konec decembra 1525, nemški prevod, ki ga je oskrbel Justus Jonas, pa januarja naslednjega leta z naslovom *Das der freie Wille nichts sey*. V njem je Wittemberžan pod vplivom spisov sv. Avgüstina, še bolj pa osebnega izkustva Svetega pisma – pomislimo samo na Lutrov stalen občutek grešnosti in odrešilnost njegovega *Turnerlebnis* ob branju Rim 1,17 –, sledil svojemu globokemu občutku nemoči padlega človeka pred Bogom. Zato je spis s svojim osebnim tonom, značilnim za Lutra po letu 1520, bolj kot sistematični predstavitvi nauka o milosti bliže biblični teologiji.

Erazem je svoj pogled najprej hotel zajeti v obliki dialoga, saj je v duhu humanizma želel predvsem prispevati k razjasnitvi vprašanja o milosti. Nazadnje se je vendarle odločil, da spis izda v obliki traktata, ki pa naj bi še imel odprt, dialoški značaj, saj ga je grško in latinsko podnaslovil z *diatribe* oziroma *collatio*, kar pomeni prispevek, primerjava. Delo je torej povabilo k nadaljevanju polemike.⁸ V štirih poglavjih naniza svetopisemska besedila in izjave cerkvenih očetov v prid in proti svobodni volji, pri čemer na koncu, povsem po humanistično, predstavi nekakšno srednjo pot med nasprotujočimi si trditvami. Človek je

ob prvem grehu ranjen, ni pa povsem padel in tako lahko z Božjo milostjo sodeluje, se zanjo odloči ali pa jo zavrne. Le zaradi zavrnitve milosti lahko Bog grešnika pogubi. Čeprav najbrž nehotе, se, kot lahko zaslutimo iz navedenih trditev, sicer skorajda katoliška Erazmova rešitev nagiba proti semipelagijanstvu.

Nasprotno pa je Luter napisal *assertio*, kar pomeni izjava, prepričana trditev. Osnovne resnice vere namreč po njegovem mnenju niso predmet pretanjenih teoloških razprav in metodičnega dvoma. V *De servo arbitrio* ne sledimo razpravljanju objektivnega znanstvenika, marveč žaru prepričanega vernika in hkrati kolerične osebnosti, ki je svetopisemskim in teološkim dokazom dodala tudi obilico polemike in osebnega napada na Erazma. Za navidez objektivnim slogom lahko slutimo avtorja, vžganega v boju za lastno spoznanje odrešilnosti vere same, ki med človeka in Boga ne postavlja ničesar več, tudi lastnih dobrih del ne. Vera je tako v vprašanju o svobodni ali suženjski volji za Lutra postala glavna spoznavna kategorija: v veri spoznam samega sebe kot pogubljenja vrednega grešnika, v veri se vidim postavljenega pred Sodnika in, slednjič, v veri prejmem oprostilo sodbo, odrešenje. V teh nekaj mislih lahko zaslutimo vso ostrino, pa tudi privlačnost izvirne Lutrove misli, ki je njega samega rešila strahu pred pogubljenjem zaradi izkustva lastne nemoči, saj mu v njegovih samostanskih letih tudi vsakodnevna spoved ni prinesla notranjega miru. Luter je imel ta spis za enega svojih najbolj uspešnih predstavitev ključnih pojmov reforme. Ko so mu leta 1537 predlagali ponatis njegovih del, se je Luter poleg *Katekizma* odločil prav za *De servo arbitrio*, saj se mu je zdelo, da je v njem na pravi način obranil »resnično božanskost Boga«, ki bi jo človekova svobodna volja lahko omejila. *Libero arbitrio* in *gratia* sta za Lutra dva izključujoča se pojma,⁹ saj oba v svojih skrajnih mejah za-

Albrecht Dürer, **Erazem Rotterdamski**, 1526, grafika, 249 x 193 mm, Narodna galerija umetnosti, Washington

vračata omejevanje in zahtevata zase popolno svobodo. Resnično svoboden pa je lahko samo Bog. V luči radikalno razumljenega pavlinskega nauka o nasprotju med deli in vero, med zapovedmi in duhom je za Lutra to pomenilo, da je človek nič, ki vse, kar ima dobrega, prejema od Boga. To prepričanje je do konca prežemalo njegov verski čut, saj naj bi leta 1546 celo umrl z besedami: »Wir sind Bettler, das ist wahr!«. Človek pred Bogom ni drugega kot berač.

V opisanih dveh delih lahko sledimo spopadu med dvema pogledoma na svet. Erazem s svojim povsod prisotnim skepticizmom in

optimističnim pojmovanjem človeka predstavlja humanističnega, Luter pa reformatorskega, ki edino možnost za padlega človeka vidi v *disperatio fiducialis*, zaupljivi popolni prepustitvi v Božje roke. *De servo arbitrio* človeku odreka v humanizmu priznano možnost samodoločitve in ga postavlja v determiniranost Božje volje. V resnici ne Erazem ne Luter v svojih pogledih ne stojita daleč vsak-sebi, le da je vsak izmed njiju branil tisto, kar se mu je zdelo pomembno poudariti: prvi suverenost človeka, drugi suverenost Boga. Pri tem je zanimivo, da je katoliškemu pogledu pravzaprav bližji Luter, zvest avguštinski tra-

diciji.¹⁰ Tudi tridentinski koncil je namreč v prvih treh kanonih *Odloka o opravičenju* poudaril odločilni pomen milosti in navdih Svetega Duha kot vzgiba za človekovo vero, čeprav takoj za tem proti reformatorju potrdi, da lahko svobodna volja s to milostjo tudi sodeluje. Lahko rečemo, da sta se oba udeleženca polemike oddaljila od katoliškega nauka, Erazem nekoliko preveč v smer zaupanja v človeka, Luter pa v smer pesimističnega pojmovanja padlega, grešnega človeka

Pomembno je torej poudariti, da polemika med Deziderijem Erazmom in Martinom Lutrom ni bila samo razprava med dvema teologoma, temveč označuje temeljni prelom med antropologijo in teologijo humanizma na eni in reforme na drugi strani. Bitka se je osredotočila na občutljivo točko teološke tradicije, svobodno voljo, kjer sta oba misleca vsak v svojo metodo zajela tudi duha časa, ki sta ga predstavljala. Erazem pristopi k snovi urejeno, z zaupanjem v kritično razumsko metodo, z nekaj skepse, a vendarle z živo željo priti do resnice. Njegovo doslednost v uporabi kritične metode kaže tudi priznanje lastne zmotljivosti v *Hyperaspistes* (gr. aspis: ščit, zaščita), ki ga je leta 1526 napisal kot odgovor na *De servo arbitrio* in v katerem prepušča Cerkvi zadnjo sodbo o svojih trditvah: »Karkoli sem zapisal v razpravi, podvržem katoliški Cerkvi, in sem pripravljen popraviti, če kaj odstopa od resnice.«¹¹ Nemški reformator je, nasprotno, na temeljih zahajajočega humanizma znanilec novega, ne več znanstveno umirjenega, temveč v strastnih polemikah razgretega časa verskih sporov, tridentinskega koncila, tridesetletne vojne, med skrajnosti razpetega baroka. Zaupanja v lastne izjave ne gradi več na temeljih kritike, temveč na gotovosti vere, ki vse napravlja jasno in prepričljivo. »Sveti Duh ni noben skeptik!« je eden izmed značilnih stavkov iz *De servo arbitrio*. Namesto preudarnosti v njem prevladuje strastnost živega verskega izkustva, ki sicer

zvesto uporablja dosežke humanizma, npr. na področju tekstne kritike Svetega pisma, a hkrati kot plamen šine tudi preko teh okvirov. Bitko o svobodni volji sta Erazem in Luter bojevala vsak na svojem področju, vsak s svojim orožjem, zato je jasno, da ne prvi ne drugi ni mogel zmagati. Na nek način pa velja tudi nasprotno: oba sta zmagovalca.

1. Bula *Decet Romanum Pontificem*, 3. januar 1521.
2. M. LUTHER, *Martinus Lutherus doctissimo viro D. Erasmo Roterodamo*, <http://www.gmu.edu/departments/fld/CLASSICS/luther.lteramus.html> (prev. avtor.).
3. To je priznal sam Luter, ki proti koncu svojega *De servo arbitrio* (WA 18, s. 786) piše: »Pohvaliti te moram, (Erazem), da si se edini med vsemi mojimi nasprotniki dotaknil najpomembnejšega dela mojega nauka; da me nisi želel obremenjevati z nepomembnim in raztresenim pregovarjanjem o papeštvu, vicah, odpustkih, kot so do sedaj počeli drugi sovražniki evangelija, saj so me s tem zaman hoteli spraviti v škripce. Ti si edini, ki je videl glavni namen in glavni temelj naše stvari, ... zato se ti moram iz srca zahvaliti.«
4. Navedeno v: M. LUTHER, *Werke, Kritische Gesamtausgabe* (WA), Bd. 18, Weimar, Hermann Böhlau Nachfolger, 1908, 566.
5. V tem času nastane sporni Lutrov spis *Proti razbojniškim in morilskim tolpan kmetov*.
6. Prim. W. P. ECKERT, *Erasmus von Rotterdam, Werk und Wirkung*, Bd. II, Köln, Wienand Verlag, 1967, 375.
7. Prim. A. STRLE, Vera Cerkev, Celje, MD, 1997, čl. 777-783. Člene 2. pokrajinskega zbora v Oranžu so ponovno »odkrili« šele na tridentinskem koncilu.
8. Cf. W. LESOWSKY, v: ERASMUS VON ROTTERDAM, *Ausgewählte Schriften*, Bd. IV, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1969, XII.
9. »Contra liberum arbitrium pro gratia Dei pugnamus.« Borimo se proti svobodni volji za milost Boga (WA 18, 661).
10. Papeški svet za edinost kristjanov in Svetovna luteranska zveza sta 31. oktobra 1999 v Augsburgu podpisala Izjavo o opravičenju, kjer je spor o milosti v luči sedanjih teoloških spoznanj označen kot že presežen.
11. »Quisquid a nobis dissertum est, Ecclesiae Catholicae submitto, paratus corrigere si quid excidit a veritate discrepans.« Navedeno v: H. J. MCSORLEY, *Luthers Lehre vom unfreien Willen*, München, Max Hueber Verlag, 1967, 269.